

Mateusz Długosz

 <https://orcid.org/0000-0001-7323-1502>
Uniwersytet Wrocławski
Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej
Szkoła Doktorska
Kolegium Doktorskie Geografii i Geologii
mateusz.dlugosz@uwr.edu.pl

WYKORZYSTANIE TERENÓW POPRZEMYSŁOWYCH I NOWA FORMA ORGANIZACJI PRZEMYSŁU W MIEŚCIE NA PRZYKŁADZIE WAŁBRZYCHA

Abstrakt: Na skutek transformacji ustrojowej z 1989 r. w wielu ośrodkach przemysłowych nastąpił kryzys lokalnej gospodarki. Jednym z takich przykładów jest Wałbrzych, w którym restrukturyzacja górnictwa i likwidacja niektórych zakładów przemysłowych doprowadziła do wielu przeobrażeń w przestrzeni miasta. Nie wszystkie tereny poprzemysłowe zostały powtórnie zagospodarowane. Mimo to współcześnie obserwuje się przyrost terenów przemysłowych związanych z działalnością Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej „Invest-Park”.

Słowa kluczowe: tereny poprzemysłowe, Wałbrzych, specjalna strefa ekonomiczna.

THE USE OF POST-INDUSTRIAL AREAS AND NEW FORMS OF INDUSTRY CONCENTRATION ON THE EXAMPLE OF WAŁBRZYCH

Abstract: As a result of the 1989 political transformation, a number of industrial centers experienced a crisis in the local economy. One such example is Wałbrzych, in which the restructuring of coal mining and the liquidation of some industrial plants has led to many transformations in the city space. Not all brownfield sites were re-used. Nevertheless, the growth of industrial areas connected with the activity of the Wałbrzych Special Economic Zone Invest-Park is currently observed.

Keywords: post-industrial areas, Wałbrzych, special economic zone.

1. WPROWADZENIE

Kluczowym momentem w dziejach polskich miast był przełom lat 80. i 90. XX w. Zapoczątkowane przez rząd Tadeusza Mazowieckiego reformy, zmierzające do urynkwienia polskiej gospodarki, odciśnęły swoje piętno nie tylko w krajowej gospodarce, ale również w tkance miejskiej (Miszewska, Szmytkie, 2009). Transformacja ustrojowa z 1989 r. spowodowała przejście od gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki rynkowej, przez co doprowadziła do konieczności odnalezienia się przemysłu w nowych warunkach gospodarczych. Sektor dotychczas dotowany ze środków publicznych musiał zmierzyć się z konkurencją wolnorynkową. Koniecznym zabiegiem okazała się więc jego restrukturyzacja, która najczęściej wyrażała się likwidacją nierentownych zakładów, szczególnie związanych z przemysłem ciężkim. Skutkiem tego powstawały w miastach przestrzenie wymagające ponownego

zagospodarowania (Domański, Gwosdz, 2017; Tkocz, 2015). Jednym z przykładów takich miast jest Wałbrzych, w którym restrukturyzacja Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego oraz likwidacja innych zakładów przemysłowych spowodowała wiele zmian w przestrzeni miasta.

Za cele niniejszego artykułu postawiono: 1) przedstawienie zmian w lokalizacji działalności przemysłowej w Wałbrzychu po 1989 r., 2) wynik inwentaryzacji zagospodarowania terenów poprzemysłowych, w szczególności działalności górniczej, oraz 3) omówienie współczesnej formy koncentrowania zakładów przemysłowych w Wałbrzychu w związku z utworzeniem Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej „Invest Park”. Praca skupia też uwagę na wybranych przykładach ponownego wykorzystania przestrzeni zajmowanych przez funkcjonujące przed 1989 r. zakłady produkcyjne czy wy-

dobywcze. Wykonano również analizę zagospodarowania przestrzennego terenów przemysłowych opierając się na inwentaryzacji terenowej i inwentaryzacji mapy topograficznej w skali 1 : 2000, udostępnionej przez Geoportal. Lokalizacja terenów przemysłowych w Wałbrzychu została określona za pomocą bazy pokrycia terenu Corine Land Cover 1990 i 2012, a współczesny udział terenów przemysłowych w strukturze użytkowania terenu Wałbrzycha na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych (<https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>).

2. UWARUNKOWANIA HISTORYCZNE ROZWOJU TERENÓW PRZEMYSŁOWYCH W WAŁBRZYCHU

Proces rozwoju Wałbrzycha, który prawa miejskie uzyskał około 1400 r., był nierozdzielnie związany z działalnością przemysłową (Michalkiewicz, 1993). Już w 1366 r. ówczesny Waldenburg był ośrodkiem wydobycia srebra i ołowiu (Sikorski, 2013), jednak nieodłącznym elementem historii Wałbrzycha, warunkującym jego dalszy rozwój, stało się górnictwo węgla kamiennego.

Pierwsze wzmianki o obecności w tkance miejskiej kopalń wydobywających ten surowiec datowane są na XVI w. W źródłach historycznych pojawiły się wówczas informacje o kopalniach znajdujących się w Białym Kamieniu, Sobiecinie oraz Starym Zdroju, będących wtedy autonomicznymi jednostkami osadniczymi, które są dzisiaj dzielnicami leżącymi w centralnej i zachodniej części miasta (Michalkiewicz, 1993). Największy rozwój przemysłu w Wałbrzychu został odnotowany w XIX w., a więc w dobie rewolucji przemysłowej, kiedy jego tkanka miejska wypełniała się działalnością przemysłową na większą niż dotychczas skalę. Od tego momentu kopalnie węgla kamiennego stały się nieodłącznym elementem struktury przestrzennej miasta (Jaroszewska, 2014). Warto nadmienić, że w ślad za rozkwitem górnictwa postępował rozwój innej działalności przemysłowej, takiej jak: koksownicza, włókiennicza, metalowa, porcelanowa i szklarska, a także powstawało wiele zakładów produkujących urządzenia przydatne szczególnie w górnictwie. Przestrzeń miasta wypełniała się więc terenami przemysłowymi. Dodatkowym impulsem do rozwoju przemysłu w tym czasie było również usprawnienie transportu, co stało się dzięki doprowadzeniu w 1853 r. linii kolejowej do Wrocławia i przedłużeniu jej do Jeleniej Góry w 1868 r. (Sikorski, 2013).

Postęp techniczny dokonujący się w kopalniach oraz wprowadzenie w nich zmian organizacyjnych, w połączeniu z rozwojem kolei, pozwoliły na zdynamizowanie wydobycia węgla. Krótko przed II wojną światową częściowo zmodernizowano kopalnie, zlikwidowano kilka nierentownych szybów oraz unowocześniono zakłady produkcyjne. Wybuch wojny przerwał jednak te działania (Wójcik, 2011).

Ukształtowana we wcześniejszym okresie monokultura górnicza umocniła się z chwilą włączenia miasta do Polski w 1945 r. Działania te miały miejsce mimo niepokojących prognoz co do dalszego wydobycia trudnych do eksploatacji z punktu widzenia geologicznego złóż węgla kamiennego w Dolnośląskim Zagłębiu Węglowym (Jaroszewska, Wiczorek, 2015). Ze względu na brak zniszczeń wojennych na tym terenie struktura przemysłowa ukształtowana przed 1945 r. utrzymywała się praktycznie przez cały okres PRL-u, co doprowadziło do znacznego zużycia i dekapitalizacji majątku trwałego. Stanowiło to później jeden z argumentów wskazujących na nierentowność wałbrzyskich kopalń (Wójcik, 2011).

3. TERENY PRZEMYSŁOWE W DOBIE TRANSFORMACJI

Punktem zwrotnym w historii miasta była transformacja systemowa rozpoczęta w 1989 r., obejmująca liczne przemiany na płaszczyźnie społecznej i ekonomicznej, jednak mająca swoje konsekwencje również w przestrzeni. Kryzys ekonomiczny związany z przejściem od gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki kapitalistycznej dotknął przede wszystkim ośrodków przemysłu górniczego, hutniczego i włókienniczego. Odzwierciedleniem działań transformacyjnych są zmiany postępujące sukcesywnie na obszarach miast, które były ośrodkami wspomnianych wyżej gałęzi przemysłu (Kaczmarek, 2004). Zderzenie z gospodarką wolnorynkową ukazało bardzo złą kondycję gospodarczą Wałbrzycha i spowodowało zamknięcie kopalń i nieprzynoszących korzyści ekonomicznej innych zakładów przemysłowych. Wałbrzych lat 90. XX w. musiał zmierzyć się z problemami, które zostawiły po sobie minione epoki: bezładny układ przestrzenny, infrastruktura techniczną o niskiej jakości oraz ogromne zanieczyszczenie środowiska (Jaroszewska, 2014; Wójcik, 2011).

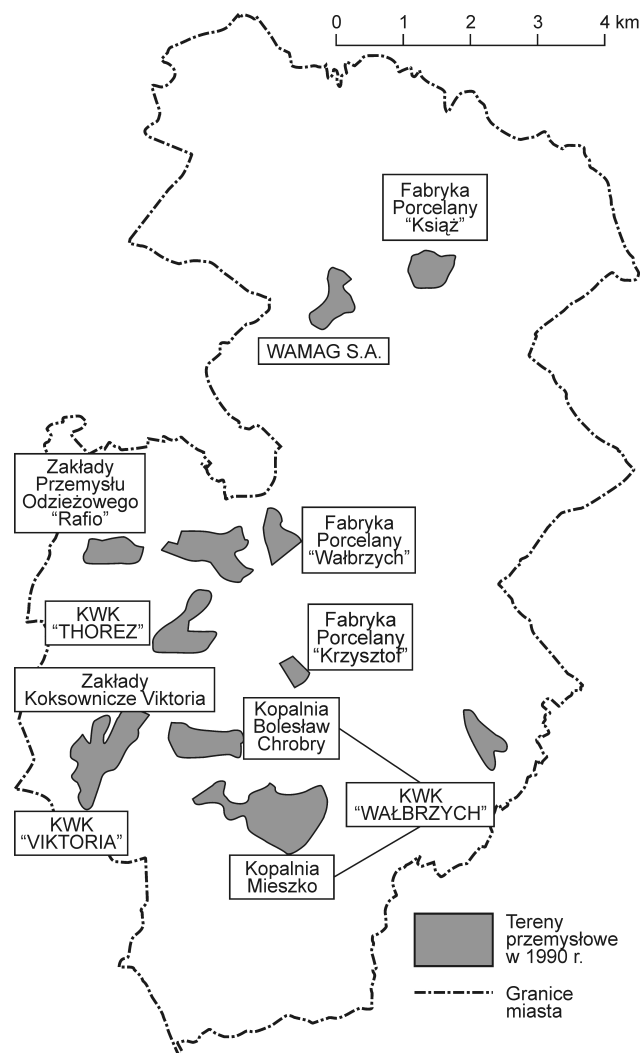
Pojawienie się terenów przemysłowych w przestrzeni miasta, na skutek likwidacji zakładów czy

relokacji przemysłu, dotyczyło często nie tylko zagadnienia powtórnego ich zagospodarowania, ale świadczyło również o przemianach społecznych zachodzących w regionie. W miejscach likwidowanych zakładów i tworzenia się terenów poprzemysłowych ujawniały się problemy społeczne, jak np. rosnące bezrobocie. Wydaje się więc, że restrukturyzacja wymagała podjęcia odważnych działań nie tylko w przestrzennej, ale również w społecznej sferze (por. Kaczmarek, 2004). Dodatkowym czynnikiem przyczyniającym się do spadku kondycji gospodarczej miasta była utrata statusu miasta wojewódzkiego na skutek reformy administracyjnej w 1999 r. Wskazuje się, że to wydarzenie przyczyniło się do zwiększenia odpływu migracyjnego i zintensyfikowania procesów depopulacji (Szymytkie, 2016). W swojej pracy Kisiała (2017) sytuuje Wałbrzych w gronie miast, które wskutek reformy administracyjnej znajdują się w gorszym położeniu rozwojowym niż obecne miasta wojewódzkie, co skutkuje spadkiem dynamiki rozwoju Wałbrzycha i pogorszeniem się sytuacji ekonomicznej tego miasta. Sam zaś jego status ekonomiczny odegrał kluczową rolę w kwestii zagospodarowania terenów poprzemysłowych w Wałbrzychu.

Decyzją ministra przemysłu od 1991 r. w stan likwidacji postawiono trzy największe wałbrzyskie kopalnie: „Thorez”, „Wałbrzych”, „Victoria”; ostatnią tonę węgla kamiennego wydobyto natomiast w 1996 r. (Sikorski, 2013). Warto podkreślić, że rozpoczęte w latach 90. XX w. działania skutkowały po kilku latach powstawaniem problematycznych dla miasta terenów. Przykładami są Zakłady Porcelany „Książ” i „Wałbrzych”, które funkcjonowały jeszcze kilka lat po transformacji ustrojowej, a ich likwidacja nastąpiła po 2008 r. Podobny los spotkał również inne przedsiębiorstwa przemysłowe na terenie Wałbrzycha.

W momencie transformacji tereny przemysłowe w Wałbrzychu (według bazy Corine Land Cover) zajmowały obszar 429,5 ha. Szczegółowe oszacowanie ich wielkości nie jest możliwe z uwagi na brak oficjalnych danych statystycznych na ich temat. Koncentracja terenów przemysłowych (rys. 1) miała miejsce w południowo-zachodniej części miasta. Funkcjonowały tu wówczas m.in.: Kopalnia Węgla Kamiennego (KWK) „Wałbrzych” (z mniejszymi kopalniami „Bolesław Chrobry” i „Mieszko”), KWK „Victoria”, KWK „Thorez” (od 1993 r. „Julia”), Zakłady Koksownicze „Victoria” oraz Zakłady Przemysłu Odzieżowego „Rafio”. W centralnej części miasta znajdowały się Zakład Porcelany „Wałbrzych” i Zakład Porcelany Stołowej „Krzysz-

tof”. Działalność przemysłowa zajmowała również niewielkie obszary w północnej części Wałbrzycha, gdzie zlokalizowane były np. Zakład Urządzeń Technicznych WAMAG S.A. oraz Zakład Porcelany „Książ”.

Rys. 1. Rozmieszczenie terenów przemysłowych i wybranych zakładów przemysłowych w Wałbrzychu w latach 90. XX w.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Corine Land Cover 1990

4. WYKORZYSTANIE TERENÓW PRZEMYSŁOWYCH

Wydobycie ostatniej tony węgla (1996 r.) otworzyło nowy epizod w historii miasta – konieczność zagospodarowania terenów po byłych kopalniach i innych likwidowanych zakładach w Wałbrzychu. Działania władz w okresie restrukturyzacji przemysłu wałbrzyskiego ograniczyły się do likwidacji nierentownych przedsiębiorstw i pozostawienia w ich

miejscu pustki (Dołzbłasz, Mucha, 2015). W literaturze przedmiotu wskazuje się brak jasnych programów zagospodarowania terenów pogórnich, ich rekultywacji czy rewitalizacji (Krzemińska, Zaręba, Ornatowska, 2009). Najważniejsze skutki restrukturyzacji wałbrzyskiego przemysłu pozwoliła przeanalizować przeprowadzona inwentaryzacja terenowa. W dalszej części pracy zaprezentowano przykłady wykorzystania terenów przemysłowych po największych zakładach przemysłowych w mieście (por. Sikorski, 2013). Ponowne zagospodarowanie analizowanych terenów przebiega z różnym natężeniem i w różnym czasie. W przeważającej mierze obserwuje się jednak zdewastowaną przestrzeń przemysłową – zarastanie roślinnością hałd pokopalnianych oraz opustoszałe budynki fabryczne.

Sztandarowym przykładem wykorzystania obiektów poprzemysłowych jest Centrum Nauki i Sztuki „Stara Kopalnia”, zlokalizowane w miejscu zlikwidowanej w 1996 r. KWK „Julia” (do 1993 r. „Thoréz”). Na obszarze 17,4 ha powstał nowoczesny kompleks obejmujący Muzeum Przemysłu i Techniki, Galerię Sztuki Współczesnej oraz Centrum Ceramiki Unikatowej. Ideą utworzenia CNiS „Stara Kopalnia” było zachowanie dziedzictwa przemysłowego regionu, poprzez udostępnianie zgromadzonych zabytków, obiektów i urządzeń technicznych oraz popularyzowanie historii, techniki i kultury górniczej (stara-kopalnia.pl). Obiekt stanowi teraz ważną atrakcję turystyczną na mapie Wałbrzycha, a „Stara Kopalnia” jest odpowiednim przykładem sukcesji funkcjonalnej zajmowanego przez nią obszaru. Funkcje przemysłowe zostały tu zastąpione przez usługi w zakresie turystyki, kultury i nauki (fot. 1).

W przeszłości istotną rolę w strukturze przemysłowej Wałbrzycha odgrywała również KWK „Wałbrzych”, obejmująca dwie mniejsze kopalnie: „Bolesław Chrobry” i „Mieszko”. Łącznie zajmowały one obszar 88,6 ha. Współcześnie część budynków niegdyś użytkowanych przez kopalnię wykorzystywana jest przez różne podmioty gospodarcze czy administracyjne oraz jako magazyny. Swoje siedziby mają tu m.in.: Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, PHU „Vicotel”, warsztat samochodowy oraz pralnia. Pozostałe budynki są zdewastowane lub zostały rozebrane, jak np. budynek maszyny wyciągowej czy łaźnia (por. Kosmaty, 2011). Obszar byłej kopalni służy również jako składowisko odpadów komunalnych oraz odpadów przemysłowych Mo-Bruk. Teren zajęty niegdyś przez działalność górniczą jest obecnie w większości pokryty roślinnością niską – trawą, krzewami i niskimi drzewami.

Najwcześniej zlikwidowano kopalnię „Victoria”, gdzie po raz ostatni węgiel wydobyto w 1994 r. Teren po jej działalności został przejęty i jest wykorzystywany przez Wałbrzyskie Zakłady Koksownicze „Victoria”.

Warto zwrócić uwagę również na inne obszary w mieście, zajmowane niegdyś przez przemysł ceramiczny, prężnie rozwijający się od XIX w. W okresie PRL-u na terenie Wałbrzycha funkcjonowały aż trzy fabryki produkujące porcelanę (Sikorski, 2013). Współcześnie produkcja jest utrzymana w fabryce „Krzysztof” znajdującej się w samym centrum miasta. W niedalekiej odległości od niej znajdowała się Fabryka Porcelany „Wałbrzych”, zajmująca obszar blisko 5 ha. Zakład ogłosił upadłość w 2013 r. i od tego czasu jego teren jest niewykorzystywany, a budynki fabryczne uległy dewastacji.

Fot. 1. Kopalnia węgla kamiennego „Julia”: A – przed modernizacją i B – po modernizacji
Źródło: dolny-slask.org.pl

W północnej części miasta mieścił się również zakład produkujący porcelanę – Fabryka Porcelany „Książ”, wybudowana w latach 80. XX w. Po 1989 r. została objęta restrukturyzacją, początkowo utrzymując produkcję porcelany stołowej i kuchennej, by ostatecznie ogłosić upadłość w 2008 r. (Sikorski, 2013). Obszar po byłej fabryce zajmuje powierzchnię 11,4 ha. Współcześnie wykorzystywany jest wyłącznie budynek biurowy, mieszczący m.in.: Urząd Skarbowy w Wałbrzychu, Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w Wałbrzychu, przychodnię zdrowia, Wałbrzyski Park Przemysłowy oraz Wałbrzyską Specjalną Strefę Ekonomiczną „Invest-Park”. Budynek fabryczne zostały wyburzone w roku 2013, a tereny po nich niezagospodarowane ponownie (fot. 2).

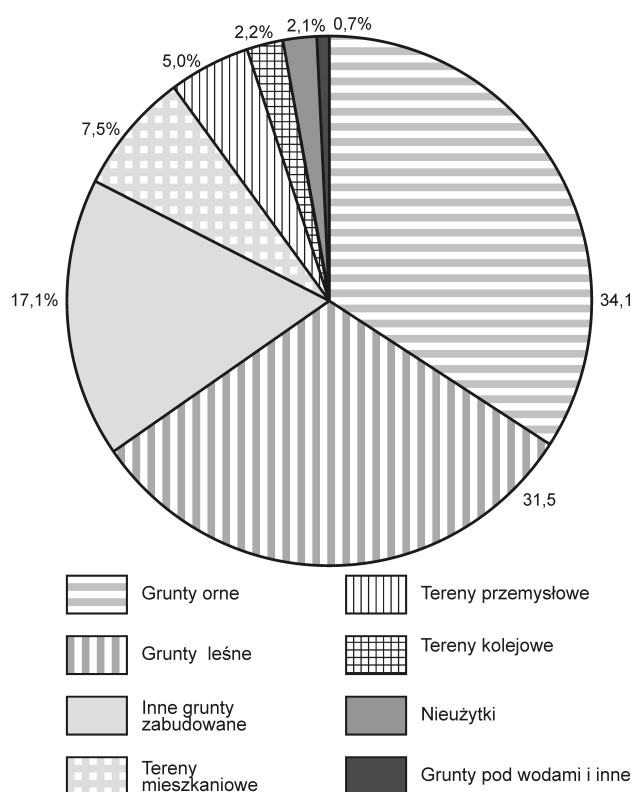
Fot. 2. Fabryka Porcelany „Książ” w 2013 r.
Źródło: dolny-slask.org.pl

Warto zwrócić uwagę jeszcze na współcześnie powstający nieużytek, którym jest obszar po zlikwidowanym pod koniec 2016 r. Zakładzie Urządzeń Technicznych „Wamag”, gdzie produkowano maszyny używane m.in. w górnictwie czy hutnictwie. Teren o powierzchni 6,9 ha, znajdujący się w centrum Wałbrzycha, nie jest obecnie użytkowany. Nie wielką część znajdującego się tam obiektu zajmuje wałbrzyski oddział Urzędu Dozoru Technicznego.

5. WSPÓŁCZESNA ORGANIZACJA PRZEMYSŁU W WAŁBRZYCHU

Ostatnim zagadnieniem w niniejszym opracowaniu jest miejsce przemysłu we współczesnej przestrzeni Wałbrzycha. Mimo zakończenia eksploatacji złóż węgla kamiennego na obszarze miasta oraz restru-

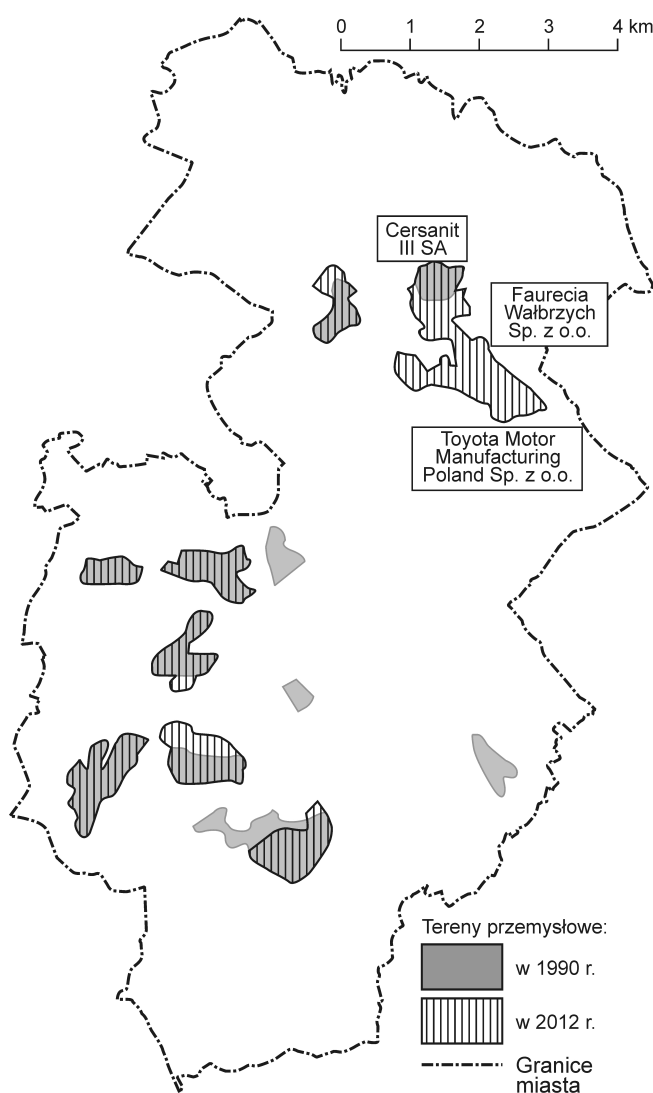
kturyzacji innych form działalności przemysłowej obserwuje się powrót do przemysłu, który wyraża się nie tylko przyrostem liczby osób pracujących w tym sektorze, ale głównie zwiększaniem się powierzchni terenów przemysłowych i wzrostem ich udziału w strukturze użytkowania ziemi miasta (rys. 2). W 2014 r. w Wałbrzychu tereny przemysłowe zajmowały 427 ha, co stanowiło 5% powierzchni miasta. Przyrost terenów przemysłowych należy jednak wiązać przede wszystkim z powstaniem Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej (Sikorski, 2013), jako nowej formy organizacyjnej koncentracji przemysłu w mieście.

Rys. 2. Struktura użytkowania terenu w Wałbrzychu w 2014 r.
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych

Obecnie przemysł nie koncentruje się już w części południowo-zachodniej Wałbrzycha, jak miało to miejsce jeszcze w latach 90. XX w. (rys. 3). Współcześnie działalność przemysłowa po części wykorzystuje istniejącą infrastrukturę bądź budynki fabryczne, co zostało przedstawione w poprzednim rozdziale, ale przede wszystkim przemysł lokalizuje się w północnej części miasta, na terenach dotychczas niewykorzystywanych przez działalność produkcyjną. Tu obserwuje się największy przyrost powierzchni obszarów przemysłowych, co ma związek z utworzoną tam Wałbrzyską Specjalną Strefą Eko-

onomiczną „Invest-Park”, która współcześnie odpowiada w największym stopniu za rozwój wałbrzyskiego przemysłu.

Rys. 3. Zmiany rozmieszczenia przemysłu w Wałbrzychu po 1990 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Corine Land Cover 1990 i 2012

Jej powstanie jest odpowiedzią na stopniową likwidację kopalń, podążający w ślad za nią regres pozostałej działalności związanej z górnictwem oraz postawienie w stan likwidacji licznych wałbrzyskich zakładów przemysłowych, co wywołało gwałtowny wzrost bezrobocia. Te desygnaty spowodowały, że Wałbrzych uznano za miejsce wymagające szybkiej restrukturyzacji. W 1997 r. podjęto decyzję o utworzeniu Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej „Invest-Park”, która w chwili powstania obejmowała obszar 133,0 ha (Błaszczyszyn, 2007). Jej powierzchnia wciąż wzrasta i obecnie (2017 r.) wynosi 212 ha, co stanowi niemal 50% wszystkich

terenów przemysłowych miasta. Spośród najważniejszych inwestorów działających na jej terenie można wymienić:

- 1) Toyota Motor Manufacturing Poland Sp. z o.o. – producent skrzyń przekładniowych do samochodów tej marki (zajmuje obszar 39,4 ha),
- 2) Faurecia-Wałbrzych Sp. z o.o. – producent metalowych komponentów siedzeń samochodowych (o obszarze 9,9 ha),
- 3) Cersanit III SA – producent płytek ceramicznych i armatury sanitarnej (17 ha).

6. PODSUMOWANIE

Wykorzystywanie terenów poprzemysłowych to zjawisko obserwowane w miastach europejskich od lat 60. XX w. Konieczność ponownego zagospodarowania przestrzeni miast wynikało z relokacji przemysłu bądź jego eliminacji z ich struktury przestrzennej. W Polsce proces ten zaczął postępować przede wszystkim od lat 90. XX w., kiedy po restrukturyzacji przemysłu na skutek transformacji ustrojowej wiele zakładów przemysłowych ogłosiło upadłość nie potrafiąc dostosować się do nowych, wolnorynkowych reguł polskiej gospodarki. Skutków transformacji nie należy więc upatrywać jedynie na płaszczyźnie ekonomicznej. Wykształcenie się „pustych” obszarów miejskich, dotychczas wypełnionych działalnością przemysłową, wymusiło konieczność ponownego ich zagospodarowania.

Jednym z przykładów miast zmagających się z tym problemem jest Wałbrzych, którego baza ekonomiczna oparta była na górnictwie węgla kamiennego. Tereny przemysłowe w tym mieście zostały ukształtowane w XIX w., w dobie rewolucji przemysłowej. Wówczas powstało najwięcej kopalń węgla kamiennego i wielkoobszarowych zakładów, których obecność w tkance miejskiej jest widoczna do dzisiaj. Kluczowym momentem w dziejach miasta była wspomniana transformacja systemowa, której efektem była restrukturyzacja wielu zakładów przemysłowych, najczęściej wyrażona poprzez ich fizyczną likwidację, co spotkało wszystkie wałbrzyskie kopalnie. W okresie przemian społeczno-gospodarczych przemysł w Wałbrzychu był skoncentrowany głównie w południowo-zachodniej części miasta. Współczesne przeznaczenie terenów wcześniej zajmowanych przez działalność produkcyjną jest różne. Najlepszym przykładem ponownej adaptacji terenu po istniejącym wcześniej zakładzie przemysłowym jest Centrum Nauki i Sztuki „Stara

Kopalnia" funkcjonujące w miejscu zlikwidowanej w 1996 r. KWK „Julia”. Warto podkreślić, że nie wszystkie zakłady na terenie miasta zostały powtórnie zagospodarowane. W przypadku innych terenów poprzemysłowych ich powtórne zagospodarowanie ogranicza się do składowania na ich obszarze odpadów komunalnych lub do częściowego wykorzystania ich powierzchni, np. budynku biurowego czy magazynów, bądź dochodzi na nich do dewastacji terenu. Współcześnie w Wałbrzychu obserwuje się ponowny przyrost obszarów przemysłowych, przede wszystkim za sprawą utworzenia Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej „Invest-Park”, która jest zlokalizowana w północno-wschodniej części miasta. Jest to obecnie obszar o największym przyroście terenów zajętych przez działalność przemysłową w mieście.

BIBLIOGRAFIA

- Błaszczyszyn, M. (2007). Działalność inwestycyjna Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej. W: B. Fiedor (red.), *Wałbrzyska Specjalna Strefa Ekonomiczna „Invest-Park”. Bilans pierwszej dekady, wpływ na region i perspektywy rozwoju* (s. 109–125). Wrocław: Wyd. Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, s. 109–125.
- Dołzbłasz, S., Mucha, P. (2015). Wykorzystanie terenów pogórnich na przykładzie Wałbrzycha. *Studia Miejskie*, 17, s. 109–121.
- Domański, B., Gwosdz, K. (2017). Ścieżki deindustrializacji i reindustrializacji Sudetów. W: M. Drewnik, M. Mika (red.), *Człowiek i jego działania. Spojrzenie geografów* (s. 71–92). Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jaroszewska, E. (2014). Wałbrzych - dziedzictwo przeszłości a wyzwania przyszłości. W: T. Strykiewicz (red.), *Procesy kurczenia się miast Europy Środkowo-Wschodniej* (s. 102–114). Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Jaroszewska, E., Wieczorek, M. (2015). Przemiany starych miast przemysłowych w kontekście koncepcji zależności od ścieżki (path dependence). Przykład Saint-Etienne i Wałbrzycha. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 32, s. 107–120.
- Kaczmarek, S. (2004). Tereny przemysłowe w miastach – problem czy wyzwanie?. W: J. Słodczyk (red.), *Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej* (s. 155–164). Opole: Wyd. Uniwersytetu Opolskiego.
- Kisiała, W. (2017). Wpływ utraty statusu ośrodka wojewódzkiego na rozwój miast. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 477, s. 117–126.
- Kosmaty, J. (2011). Wałbrzyskie tereny pogórnice po 15 latach od zakończenia eksploatacji węgla. *Górnictwo i Geologia*, 6, 1, s. 131–148.
- Krzemińska, A., Zaręba, A., Ornatowska, B. (2009). Kierunki zmian w środowisku przyrodniczym związane z działalnością poeksploatacyjną na obszarze dzielnic Sobięcin i Gaj w Wałbrzychu w kontekście planów zagospodarowania przestrzennego. *Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych*, 38, s. 173–182.
- Michałkiewicz, S. (1993). *Wałbrzych. Zarys monografii miasta na tle regionu*. Wrocław: Wyd. DTSK Silesia.
- Miszewska, B., Szmytkie, R. (2009). Mikro- i makroprzemysłowe zmiany fizjonomiczne i funkcjonalne miast polskich w okresie gospodarki rynkowej. W: I. Jażdżewska (red.), *Duże i średnie miasta polskie w okresie transformacji. XXII Konwersatorium Wiedzy o Mieście*. T. I. (s. 23–34). Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sikorski, D. (2013). *Proces sukcesji funkcjonalnej na terenach przemysłowych i poprzemysłowych w miastach województwa dolnośląskiego*. Wałbrzych: Wyd. Uczelniane PWSZ im. Angelusa Silesiusa.
- Szmytkie, R. (2016). Depopulacja zespołów miejskich w sudectwie części Dolnego Śląska. *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, 1 (29), s. 75–83.
- Tkocz, M. (2015). Tradycyjny okręg przemysłowy z perspektywy 25-lecia funkcjonowania w gospodarce rynkowej w Polsce. Przykład Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. *Prace Komisji Geografii Przemysłu PTG*, 29 (4), s. 111–125.
- Wójcik, J. (2011). Przemiany wybranych komponentów środowiska przyrodniczego rejonu wałbrzyskiego w latach 1975–2000, w warunkach antropopresji, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu przemysłu. *Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, 21.

Źródła internetowe

- <http://geoportal.gov.pl/> (pobrano: 10.05.2018 r.).
- <http://starakopalnia.pl/o-nas/> (pobrano: 10.05.2018 r.).
- <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> (pobrano: 10.05.2018 r.).
- <https://dolny-slask.org.pl/> (pobrano: 10.05.2018 r.).
- <https://www.um.walbrzych.pl/> (pobrano: 10.05.2018 r.).

Artykuł wpłynął:
3 października 2019
Zaakceptowano do druku:
9 grudnia 2019